

5.9 ФИЛОЛОГИЯ

5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

5.9 PHILOLOGY

5.9.2 Литература народов мира (таджикско-персидская литература)

5.9.2 Literature of the peoples of the world (Tajik-Persian literature)

5.9.2 (10 01 03) Адабиёти халқҳои ҷаҳон (адабиёти форсу тоҷик)

УДК821.0

DOI10.24412/2413-2004-2022-3-54-63

**«ИБРАТ-УЛ-ГОФИЛИН»-И МИРЗО
МУҲАММАД РАФЕЪИ САВДО ВА
МАСЪАЛАҲОИ НАҚДУ СУХАНСАНЧӢ
ДАР ШИБҲИ ҚОРАИ ҲИНД**

Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, номзади илмҳои филология, дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсияи Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)

**“ИБРАТ-УЛ-ГОФИЛИН” МИРЗО
МУҲАММАДА РАФЕЪ САВДО И
ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРНОЙ
КРИТИКИ В ИНДИЙСКОМ
СУБКОНТИНЕНТЕ**

Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, к.филол.н., начальник отдела науки и инноваций ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**“IBRAT –UL-GOFILIN” BY MIRZO
MUKHAMMAD RAFE SAVDO AND THE
PROBLEMS OF LITERARY CRITICISM
IN INDIAN SUBCONTINENT**

Abdulloev, Romezjohn Kholmuminovich, candidate of philological sciences, Associate Professor, chief of the department of science and innovations under the State Educational Institution “Khujand State University named after academician B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: romizjon-84@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Нақди адабӣ дар адабиёти форсизабони асрҳои XVIII Ҳиндустон, «Ибрат-ул-гофилин»-и Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо, Мирзо Фохирӣ Макин, Ашраф Алихон, инкор ва ислоҳи байтҳо, тасҳех, усули баҳогузорӣ

Усулу шеваҳои нақду суҳансанҷии Муҳаммад Рафеи Савдо дар рисолаи «Ибрат-ул-гофилин» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки «Ибрат-ул-гофилин» ба нақду таҳлили эродҳои Мирзо Фохирӣ Макин бахшида шудааст. Мирзо Фохирӣ Макин, ки яке аз ҳамасрони Муҳаммад Рафеъи Савдо мебошад, ҳамчун муҳаррири як тазкираи беноми Ашраф Алихон ашъори суҳанварону шоиронро дар тазкираи мазкур инкор карда, баъзеи онҳоро хат зада, қисми дигарашонро таҳрир сохтааст. Муаллиф бештар ба арзёбии афкори танқидии Муҳаммад Рафеъи Савдо тавачҷӯҳ зоҳир карда, онро аз чандин ҷиҳат, аз ҷумла муайян кадани дидгоҳҳои Савдо доир ба шеър, муносибати ӯ нисбат ба

суханварони гузашта ва муосир, таҳлили афкори интиқодӣ, тахрири ашъори Мирзо Фохир Макин ва ғ. бозгӯ сохтааст. Ҳамчунин баъзе чехраҳои нақди адабии Ҳиндустонро аз қалиби Ашраф Алихон, Сирочиддин Алихон Орзу, Оятуллоҳи Саноро муаррифӣ кардааст. Таъкид гардидааст, ки коре, ки Мирзо Фохир Макин дар рад ва инкори ашъори шоироне чун Мавлоно Чалолиддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Абдурахмони Чомӣ анҷом додааст, сабабҳои муҳкам надошта, тахриротӣ вориднамудааш ба ашъори суханварони дигар на ин ки боиси афзоиши ҳусни суханварӣ гардидаанд, балки маънӣ ва мазмунӣ умумӣ шеърӣ гӯяндаро хароб кардаанд. Хулоса мешавад, ки рисолаи «Ибрат-ул-гофилӣ»-и Муҳаммад Рафеи Савдо дар фарогирӣ масъалаҳои нақди сухансанҷӣ шибҳи қораи Ҳинд ҷойгоҳи муҳим дошта, омӯзиши он ҳамчун сарчашмаи муҳими адабӣ аз аҳамият холӣ нахоҳад буд.

Ключевые слова: литературная критика, персоязычная литература Индии, XVIII в., «Ибрат-ул-гофилӣ» («Назидание невежам»), Муҳаммад Рафеъ Савдо, Мирзо Фохир Макин, Ашраф Алихон, инкор (отвержение) и исправление бейтов, редакции, методы оценки

Анализируются принципы и методы литературной критики в трактате «Ибрат-ул-гофилӣ». Отмечается, что в указанном трактате рассматриваются критические приемы и замечания Мирзо Фохира Макина, одного из известных поэтов-представителей индийского стиля, подвергнутого открытой критике и неприятию творчество выдающихся представителей индийского стиля: Файзи, Гани, Носирали, Бедля. Мирзо Фохир Макин, один из современников Муҳаммада Рафеъ Савдо, в качестве редактора безымянного тезкире Ашрафа Алихона в ходе редактирования отвергает некоторые байты известных поэтов или вносит в них соответствующие исправления. Уделяется внимание критическим мыслям Муҳаммада Рафеъ Савдо, в частности его отношению к поэзии предшествующих и современных литераторов, анализу литературной критики, редактированию поэзии Мирзо Фохира Макина и др. Подчеркивается, что отвержение и отрицание Мирзо Фохиром Макином стихотворений известных поэтов, в том числе Мавлоно Джалалуддина Руми, Саади Ширази, Амира Хусрава Дехлави, Абдурахмона Джами не всегда является обоснованным и аргументированным. Более того, внесенные им исправления в стихи других литераторов не только не увеличивают красоту стиха, а наоборот, разрушают его мотив и общее содержание. Делается вывод, что, несмотря на сказанное, тракт «Ибрат –ул-гофилӣ» Муҳаммада Рафеъ Савдо сыграл значительную роль в исследовании проблем литературной критики индийской персоязычной литературы и считается важнейшим из источников её изучения.

Key-words: literary criticism, the literature of India written in Persian, the XVIII-th century, “*Ibrat-ul-gofilin*” (“*Edification for Ignoramuses*”), Mirzo Mukhammad Rafe Savdo, Mirzo Tohir Makin, Ashraf Alihon, **inkor** (rejection) and correction of **beyts**, recensions, methods of appreciation

The article dwells on the principles and methods of literary criticism in the treatise “*Ibrat-ul-gofilin*”. It is marked that the latter considers critical devices and remarks belonging to Mirzo Tohir Makin, one of the renowned poets-representatives of Indian style who subjected to open criticism and reluctance the creation of the outstanding men-of-letters who confessed Indian style: Fayzi, Yani, Nosirali, Bedil. Mirzo Tohir Makin, one of Mukhammad Rafe Savdo’s contemporaries, as an editor of Ashraf Alihon’s untitled **tezkiire**, when dealing with the latter he rejects some **beyts** of well-known poets or emends respective correction into them. Attention is

paid to critical ideas expressed by Mukhammad Rafe Savdo; in particular, such issues being touched upon as his attitude towards the poetry of both preceding and contemporary men-of-letters, analysis of the pieces of literary criticism, edition of Mirzo Tohir Makin's verses and others. It is underscored that rejection and negation of the works of such famous poets as Mavlun Djalaluddin Rumi, Saadi Sherozi, Amir Husrav Dehlavi, Abdurakhmon Djami are not always well-grounded and they lack argumentation. Moreover, the corrections in questions don't elevate the poems finesse only, but, on the contrary, they frustrate the motives and contents of the analyzed poetical productions either. The conclusion is made that notwithstanding everything told the treatise "Ibrat-ul-gofilin" by Mukhammad Rafe Savdo played a considerable role in the studies of the issues of literary criticism in reference to the literature of India written in Persian and it is regarded as the most important source for its exploration.

Дар асри XVI дар баробари фарҳангшироку тазкиранависӣ дар сарзамини Ҳиндустон чарағи нақди адабӣ низ ривҷ пайдо кардааст. Дар қанори тазкираҳои рисолаҳои зиёде таълиф гардидаанд, ки зиддияти иддаи суҳанварони ин ҳавзаро таҷассум менамоянд. Яке аз чунин рисолаҳои арзишманд «Ибрат-ул-ғофилин»-и Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо ба шумор меравад. Рисолаи мазкур яке аз рисолаҳои нақди адабии шибҳи қораи Ҳинд маҳсуб мешавад, ки асосан ба баррасии муносибатҳои ду ҷеҳраи адабии сабки ҳиндӣ Ашраф Алихон ва Мирзо Фоҳири Макин ниғаронида шудааст. Мирзо Фоҳири Макин аз шоирон ва намояндагони барҷастаи сабки ҳиндӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ашъори шоирони Ҳиндустон, ба монанди Файзиву Ғанӣ, Носиралӣ Бедилӣ Деҳлавӣ зиддиятҳои ошқоро зоҳир карда, тарзу сабки эшонро нарасонида, аз он дурӣ ҷустааст. Ашраф Алихон низ аз тазкиранависони ҳамасри Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо муаллифи «Ибрат-ул-ғофилин» мебошад. Ӯ зоҳиран дар зарфи 15 сол тазкираеро таълиф намуда, дар он намунаҳои ашъори шоирон ва суҳанварони гузаштаву муосири ҳешро зикр сохтааст. Дар китоби «Ибрат-ул-ғофилин» унвони тазкираи Ашраф Алихон дида намешавад ва аз тарзи баёни муаллиф маълум мегардад, ки Ашраф Алихон дар ин раванд таҷрибаи бойи тазкиранигорӣ надорад. Аз сабаби ин ки Мирзо Фоҳири Макин муҳаррири тазкираи мазкур қисми ашъори суҳанварони гузаштаву муосирро дар ин китоб ислоҳ кардааст, ин амали ӯ сабаби таълифи китоби «Ибрат-ул-ғофилин» шудааст. Рисолаи «Ибрат-ул-ғофилин» ҷавоби эродҳои Мирзо Фоҳири Макин буда, дар доираи нақди адабии шибҳи қораи Ҳинд, аз ҷумла инкишофи нақди суҳансанҷӣ мақоми хосаеро доро мебошад.

Рисолаи мазкур соли 2011 бо муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Шариф Ҳусайни Қосимӣ дар Деҳлии Нав ҷоп шудааст. Мусахҳеҳ дар пешгуфтори китоб доир ба раванди таҳия ва шинохти нусхаҳои он маълумот дода, аз ҷумла чунин навиштааст: «Матни форсии «Ибрат-ул-ғофилин» қаблан ҳадди ақал се бор бо «Куллиёт»-и Савдо, ки онро Нувалқишур аз Гонпур ҷоп кард, дорони «Ибрат-ул-ғофилин» аст. Абдулбории Осӣ онро дар мучаллади дуввуми «Куллиёт»-и Савдо ва сипас Амрат Лаъли Ишрат дар ҳиссаи аввали «Куллиёт»-и Савдо ҷоп кард. Ин ҷопҳо иштибоҳоти ҷопӣ доранд. Бар асоси ин ҳар се ҷоп матни перостаи «Ибрат-ул-ғофилин» тақдими хонандагони гиромӣ мешавад» (5, 37). Лозим ба таъкид аст, ки рисолаи «Ибрат-ул-ғофилин» то ин дам мавриди таҳқиқоти алоҳида қарор нагирифтааст. Маҳмуди Футӯҳӣ донишманди эронӣ, ки дар китоби ҳеш «Нақди ҳаёл» масъалаи нақди адабиро дар сарзамини Ҳиндустон мавриди баррасӣ қарор додааст, доир ба Муҳаммад Рафеъи Савдо ва рисолаи «Ибрат-ул-ғофилин»-и ӯ иттилоъ наовардааст. Ҳарчанд дар китоби «Нақди ҳаёл» аз «Танбеҳ-ул-ғофилин»-и Сирочиддин Алихони Орзу, ки яке аз сарчашмаҳои «Ибрат-ул-ғофилин» ба ҳисоб меравад, ёд шудааст. Шариф Ҳусайни Қосимӣ мусахҳеҳи китоби «Ибрат-ул-ғофилин» доир ба аҳамияту арзиши рисолаи Савдо ва таъсирпазирии он аз «Танбеҳ-ул-ғофилин»-и Сирочиддин Алихони Орзу чунин таъкид сохтааст: «Савдо аз Сирочиддин Алихони Орзу истифодаи илмӣ намудааст. Ӯ бо «Танбеҳ-ул-ғофилин»-и

Орзу, ки дар худуди 1161 ҳичрӣ ба такмил расид, ошноӣ дошта ва агар муқоисае дар матолиб ва муҳтавоёти “Танбех-ул-ғофилин” ва «Ибрат-ул-ғофилин» ба амал ояд, метавон ба осонӣ ба ин натиҷа расид, ки Савдо на фақат дар исми рисолаи худ аз рисолаи Орзу илҳом гирифта, балки меъёри шеър, ки Орзу онро дунбол кард ва муътабар хонд, Савдо ҳам ҳомӣ ва пайрави кори ҳамон равиш буд” (5,37). Бояд қайд кард, ки Сирочиддин Алихони Орзу китоби “Танбех-ул-ғофилин”-ро бар зидди Муҳаммадали Ҳазин таълиф намудааст ва баҳрагириҳои Савдо дар ин китоб бори дигар собит менамояд, ки Савдо ба ҷараёни нақду сухансанҷӣ, аз ҷумла осори намоёндоғони барҷастаи он дар сарзамини Ҳинд огоҳии комил доштааст ва коре, ки дар ин маврид ба анҷом расонидааст, ин масъаларо рӯшан менамояд. Савдо мисли Сирочиддин Алихони Орзу рисолаи хешро ба қисматҳо ҷудо карда, бо ҳамин роҳ хусусиятҳои таҳрири эродоти Мирзо Фоҳири Макинро арзёбӣ намудааст. Рисолаи «Ибрат-ул-ғофилин» аз қисмати оғозин, панҷ фасл иборат мебошад ва аз ҳамин қисматҳои рисола маълум мегардад, ки эродоти Мирзо Фоҳири Макин ба тазкираи Ашраф Алихон чор хусусият доштааст. Дар байни рисолаҳои нақди адабӣ, ки дар сарзамини Ҳиндустон ба вучуд омадаанд, ду рисола, аз ҷумла «Ибрат-ул-ғофилин»-и Савдо ва “Таҳқиқ-ус-садоқ фи мазалат-ул- Озод”-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар бо таъсирпазирӣ аз шеваи тазкиранависӣ таълиф гардидаанд (1,58). Муҳаммад Рафеъи Савдо дар фасли аввали «Ибрат-ул-ғофилин», ки “Дар баёни мучиби навиштани рисола” унвон дорад, доир ба сабаби таълифи рисолаи мазкур ҷунин таъкид менамояд: “Ашраф Алихон марде бузург аз хонадони умдае, ки ошноӣ дерини ин аҳқаранд, аз тазкираҳои қадим ва ҷадид ба машаққат понздаҳ сол қариб лак (сад ҳазор) байт аз тазкираи худ таълиф намуда, ба хидмати Мирзо Фоҳир мутахаллис ба Макин оварданд ва илҳом ва самочит барои тасҳеҳ бурданд. Мирзо соҳиб фармуданд, ки моро димоғ нест. Хуб ин корро барои хотири шумо ба шарте қабул кунам, ки ашъори тамоми шуарои Ҳиндро аз Файзиву Ғаниву Нисбативу Носираливу Бедилу Сирочиддин Алихони Орзуву Мир Шамсиддини Фақир гирифта як қалам хат бикашам... Хони мазкур ба истимоъи ин ҳарфи бемаънӣ тазкираро бардошта оварданд ва қабул нафармуданд” (5,43). Ҳамин тариқ, тавре аз сухани Савдо бар меояд, Ашраф Алихон бо Савдо равобити хонаводагӣ доштааст. Аммо таълифи рисола аз рӯи меъёр сурат гирифта, санадҳои овардашуда аҳамияту арзиши китобро боло бурдаанд. Ашраф Алихон муаллифи тазкирае, ки Савдо ёд мекунад, дар рисолаи мазкур ҳамеша аз тарафи муаллиф тавсиф ва бо назардошти алоқамандиаш ба ашъори суханварони гузашта ва муосири адабиёти форсӣ ба некӣ ёд мешавад. Тавре аз мутолиаи «Ибрат-ул-ғофилин» бар меояд, Ашраф Алихон тазкираи хешро паз аз таҳрири Оятуллоҳи Сано бори дуввум барои тасҳеҳ ба назди Мирзо Фоҳири Макин овардааст ва таҳрироте, ки дар ин раванд Мирзо Фоҳири Макин анҷом додааст, дар рисола ба ҷанд қисмат дастабандӣ шуда, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Оятуллоҳи Сонӣ аз суханварон ва шоирони маъруфи ҳамасри Савдо мебошад, ки барои Ашраф Алихон дар таҳрири тазкира бедареғ хидмат расонидааст. Ҳамин тариқ, метавон таъкид кард, ки дар фасли аввали рисола муаллиф ба Ашраф Алихон муаллифи тазкира, муомилаву муносибатҳои ӯ бо муҳаррирони тазкира ишора карда, дар ин раванд робитаи хешро низ бо ин чехраҳои аср баён доштааст.

Фасли дуюми рисола, ки унвонаш “Дар баёни ашъоре, ки Мирзо Фоҳир бар ӯ хат кашидаанд” аст, 13 байт аз Амир Хусрави Деҳлавӣ, 6 байт аз Саъдии Шерозӣ, 2 байт аз Мавлоно Ҷалолиддин Румӣ, 6 байт аз Абдурраҳмони Ҷомӣ, 2 байт аз Оҳии Сабзаворӣ, як байт аз Мавлоно Афсарӣ, 9 байт аз Неъматхони Олӣ, як байт аз Шафеъои Асар, як байт аз Аминой Начафӣ, 8 байт аз Холис, 6 байт аз Соиб, 14 байт аз Ҳусайни Шухрат, 11 байт аз Сирочиддин Алихони Орзу, 28 байт аз Салими Туршезӣ, як байт аз Хизри Хонсорӣ, 2 байт аз Ҷалили Халил, 3 байт аз Дарвешӣ Деҳакӣ, 2 байт аз Мир Разии Дониш, 2 байт аз Довуди Мутаваллӣ, 2 байт аз Даракии Қумӣ, 3 байт аз Донои Кашмирӣ, як байт аз Фақеҳи Дардманд, як байт аз Зеҳнии Машҳадӣ, 2 байт аз Ризоуддини Нишопурӣ, як байт аз Разии Исфохонӣ, як байт аз Ризоии Ҳиравӣ, 2 байт аз Мир Ризои Артмонӣ, як байт аз Ризои Кошӣ, як байт аз Саъдуддини Роқим, як

байт аз Муҳаммад Замонхони Росих, як байт аз Ҳасанбеки Рафеъ, 2 байт аз Салмони Совачӣ, 2 байт аз Саной, як байт аз Мир Низомиддини Сухайлӣ, 2 байт аз Шафеи Бухорӣ, як байт аз Мирзо Салмон Ҷобирии Вазир, 2 байт аз Ҳочӣ Фаридуни Шафеъ, 2 байт аз Мирсанчари Кошӣ, 2 байт аз Муҳсини Сиратӣ, 7 байт аз Солики Қазвинӣ, як байт аз Мир Саъдати Лоҳурӣ, 2 байт аз Сархуш, як байт аз Сайрии Машҳадӣ, як байт аз Суханвар, 2 байт аз Шоҳ Бӯалии Қаландар, як байт аз Шоҳ Воқифӣ, як байт аз Шоҳ Хусайн, як байт аз Шарифи Табрэзӣ, 2 байт аз Шарафи Ҷаҳон, як байт аз Мир Шоҳӣ, як байт аз Шопур, як байт аз Ҳайдари Шакуйӣ, 5 байт аз Шифой, 2 байт аз Баҳоуддини Омулӣ, як байт аз Камолиддини Биноӣ, 5 байт аз Шарафиддин Алии Паём, як байт аз Боқии Кошӣ, 9 байт ва 6 рубой аз Мирзо Бедил, 4 байт аз Шавкати Бухорой, 10 байт аз Ғанибеки Қабул, 2 байт аз Оятуллоҳи Сано, 13 байт аз Ҳазин, 11 байт аз Саид Ашраф, 3 байт аз Ҳолатӣ мавриди қабули Мирзо Фоҳири Макин наафтадаанд. Ў на ин ки ашъори шоирони Ҳиндро «як қалам хат кашидааст», балки байтҳои зерини суханварони барҷастаи адабиётро, ба монанди Саъдии Шерозӣ: «Бар ман, ки сабуҳӣ задаам хирқа ҳаром аст, Эй маҷлисиён роҳи харобот кадом аст?», «Орзу мекашад ба ту даме дар бустон, Ё ба ҳар гӯша, ки бошӣ ту, ки худ бустонӣ», «Чу танг набошад дили мискини ҳумомӣ, Кас ёри хушовоз нагирад ба доме», «Ҳар ғамро фараҳе ҳаст аз он метарсам, Пеш аз онам бикӯшад захр, ки тарёқ ояд», «Чарову чун нарасад бандагони мухлисро, Равост, гар ҳама бад мекунад, нагӯ, ки накӯст», «Пеши дигаре наметавон рафт, Аз ту ба ту омадам ба зинҳор» ва Абдурахмони Ҷомӣ: «Суруди маҷлиси дард аст оху нолаи мо, Хубоби чун чигари лолагун пиёлаи мо», «Маро ба кӯи ту хоҳам, ки хонае бошад, Зи баҳри омадан он ҷо баҳонае бошад», «Оҳ он шӯҳ, ки ман бар сари роҳаш чу равам, Баҳри маҳрумӣ ман аз раҳи дигар гузарам», «Тузар кун аз сухани бӯса ин на бас бошад, Ки бигзарам сухани ту бар лабу даҳанаш», «Хоҳам аз дил бар кашам пайкони ту, Лек аз дил бар намеояд маро», «Шикорпеша ду турканд хуфта чашмонаш, Ниҳода бар сари болин худ камон харду»-ро, ки аз суханварони Ҳинд нестанд, ба қатори байтҳои радшуда ворид намудааст. Истилоҳҳои «хат кашидан» маъноӣ «хат задан» ва «радшудан» маъноӣ «инкоршудан»-ро доранд.

Бо назардошти ин ки теъдоди байтҳои радгардида дар фасли мазкур зиёданд, ба ҷуз чанд маврид сабаби инкори онҳо дида намешавад. Аз ҷумла, дар байни ашъори Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ ва Абдурахмони Ҷомӣ танҳо далели инкори байтҳои зерини Мавлоно ба мушоҳида расидаанд, ки чунин мебошад:

“Эй Худованд яке ёри ҷафокораш дех,
Дилбаре, ишвагаре, саркаши хунхораш дех.
То бидонад, ки шаби мо ба чӣ сон мегузарам,
Дарди ишқаш деху ишқаш деху бисёраш дех.

Ин ҳар ду шеър (байт –А.Р.) дар аксар тазкираҳо ба номи Мавлавии Рум сабт шудааст ва забонзади олам низ чунин аст ва мирзо соҳиб (манзур Мирзо Фоҳири Макин–Р.А.) мефармоянд, ки ин ҳарду шеър аз Мавлавии Рум нест” (5,52). Ҳамчунин ҳолати хат зада шудани байт аз сабаби бемаънӣ будани он ба қайд омадааст. Ин ҳолат як маротиба дар мисоли байти зерини Шавкати Бухорой, ки Сирочиддин Алихони Орзӯ низ онро таҳрир кардааст, дида мешавад: “Касе месанҷад он дандону ёкути лаби ўро, Ки аз шабнам бувад сангу зи барги гул тарозуяш”. Хони Орзу дар аввали мисраи ин байт чунин дохил кардааст: “Насанҷад гавҳари дандону ёкути лабаш он кас, Ки аз шабнам бувад сангу зи барги гул тарозуяш”. Мирзо соҳиб баъд аз хат кашидан дар тазкираи мазкур ба дастхати хос навиштаанд: “Дар ҳар ду сурат маънӣ надорад ва бар арбоби фаҳм рӯшан аст, ки ба ҳар ду сурат маънӣ надорад ва дар дохили Хони Орзӯ тараққии маънӣ аст” (5,79-80). Яъне, тавре маълум гардид, дар ин маврид муаллиф на асли байти Шавкати Бухорой ва на таҳрири Сирочиддин Алихони Орзу ро пазируфтааст. Ҳамчунин ҳолатҳои ҳам ба назар мерасанд, ки баъзе байтҳои каммазмунро ба унвони баландмазмун ё ба истилоҳи

муаллиф “баландрутба” пазируфта, баъзе байтҳои баландмазмунро баракс хат задааст. Масалан, ҳамин ҳолат дар мавриди як байт ва як рубоии Ҳолатӣ ба назар мерасад:

“Аз хоки танам дар дили пурхун назаре кун,
Наззораи сад бор зи ман хастатаре кун.
Бо меҳру муҳаббат ту чафопеша чӣ дорӣ,
Рав доғ ба қоне неҳу хун дар чигаре кун.

Субҳоноллоҳ ин ҳар ду шеър (байт–А.Р.)-и Ҳолатиро баландрутба доништа дар тазкираи мазкур ба хати худ навиштаанд ва бар ҳамчу шеъри рутбадори ӯ хат кашидаанд, ин аст:

Кашида теғу сари Ҳолатӣ ба фитроқаш,
Хабар диҳед, к-аз ин раҳ чунин савор гузашт” (5,85).

Ҳамин тариқ, байтҳои дар қисмати мазкур воридшуда нишон медиҳанд, ки Мирзо Фоҳири Макин ба ашъори суҳанварони гузашта чун Саноиву Саъдиву Амирхусраву Ҷомиву Биноӣ ва аз ҷумла намояндагони адабиёти форсизабони Ҳинд “радди қабул намуда” баъзан байтеро мақбули ситоиш доништааст, ки аз нигоҳи хунариву маъноӣ ва дигар меъёрҳои баҳогузори дорӣ чунин хусусият намебошанд. Ба назар мерасад, ки дар тазкираи Ашраф Алиҳон интиҳоби ашъори шоирон якдаст набуда, дар он ашъори “паструтба”-ву аз нигоҳи маънӣ хароб низ дида мешаванд. Аз тарзи зикри ашъори ин бахш бармало эҳсос мегардад, ки Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо ба ин равиши кори Мирзо Фоҳири Макин қаноатманд нест. Дар байни шоирони гузаштаи адабиёт Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ аз сабаби ба ӯ тааллуқ надоштани байтҳои оваршуда аз ҷониби Мирзо Фоҳири Макин ёд шудааст.

Савдо як маврид аз афкори Мирзо Фоҳири Макин истиқбол ҳам намудааст. Муаллифи “Ибрат-ул-ғофилин” як ҳолати паструтба яъне пастваъно ё каммаъно ҳисобида шудани байтҳо аз ҷониби Мирзо Фоҳири Макинро ёдовар шуда, ин матлаби ӯро иқтибос кардааст: “Аҷаб ҳоле аст, ки муаллифи тазкира шеъри баландрутбаро мавқуф дошта, балки мавқуф бар навиштани дигарон гузоштааст, байтҳои баструтбаро интиҳоб кардааст” (5,88). Ҳангоми тадқиқи тазкираҳои шибҳи қораи Ҳинд, аз ҷумла тазкираи Ашраф Алиҳон ба инобат гирифтани масоили мазкур аз аҳамият ҳоли нахоҳад буд.

Ҷанбаи дигари кори муаллиф ба ислоҳи байтҳои суҳанварон алоқамандӣ дорад. Ин бахш нисбат ба бахши аввал номгӯи суҳанваронро кам фаро гирифтааст. Аз ҷумла, номҳои Соиби Табрэзӣ, Ҷалолиддин Румӣ низ дар ин бахш такроран дида мешаванд. Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо байтҳои ислоҳшударо дар қанори матни асл зикр намуда, баъд баҳогузори менамояд. Масалан, дар байти зер ислоҳи ифодаи “кифоят аст”-и Соиби Табрэзӣ чунин сурат гирифтааст:

«Як диданаш барои надидан кифоят аст,
Ҳарчанд рӯи мардуми дунё надиданист.

Мирзо Фоҳири соҳиб дар мисраи аввал чунин ислоҳ намудаанд:

Як диданӣ барои надидан бувад зарур.

Ҳасоҳати мисраи Мирзо Соиб ва мисраи ислоҳи Мирзо Фоҳир ба ҷашми ғавр мулоҳиза бояд намуд, кифоят аст» (5,89). Яъне, гунаи аслии байтро афзалтар аз варианти ислоҳшуда мешуморад. Агар мисраи аввал ба наср гардонида шавад чунин маънӣ ҳосил мешавад. Якум: Як (маротиба) дидани рӯи ёр барои дигар надидани ӯ кифоят (басанда) аст. Дуввум: Як (маротиба) дидани рӯи ёр барои дигар надидани ӯ зарур (вочиб, лозим) аст. Яъне, дар ҳамин маврид истифодаи калимаҳои ифодакунандаи қаноатмандӣ кифоят басанда, нисбат ба вожаҳои то андозае хитобии зарур, лозим, вочиб шоиронатару хунармандонатару пурҳасоҳаттар мебошад. Ҳамин тариқ, ба ҷои калимаҳои “ҳаво” “бӯ” (Чун ҳаво дар ҳама офоқ бувад ҳонаи мо), ба ҷои “чоқ” “тоқ” (Зери чоқи камони абрӯи ӯ),

ба чои “меой” “мебинӣ”, ба чои “меғӯй” “мепурсӣ” (Чу меой ҳама чашмам, чу меғӯй ҳама гӯшам) гузошта шудаанд, ки ҳунару завқи суҳанвариро коста гардониданд.

Дар маҷмӯъ, бо ифодаи “ба чашми ғавр бояд мулоҳиза намуд” ба эродоти Мирзо Фохири Макин посух дода, дар бисёр маврид ифодаҳои барғалати ўро бо зикри мисолҳо бартарарф кардааст. Ин бахши кори ў ба ба узвҳои ҳиссӣ, аз ҷумла шунидану дидан марбут аст. Масалан, дар мавриди байти зерини Нурулҷайни Воқиф чунин менигорад:

“Дидам сахар зи мурғи чаманзод дар қафас,

Нолидане, ки зилзила афтод дар қафас.

Мирзо соҳиб дар мисраи сонӣ ба лафзи бетобе тасарруф намуда, мефармоянд, ки нола мутааллиқ ба шунидан аст, на ба дидан. Ҳол он ки шеърӣ Муҳсини Таъсир, ки аз устодони забондон ва аз аъзаи Эрон аст, санади шеърӣ Воқиф аст. Муҳсини Таъсир мефармоянд:

Асари нолаам охир ба қафас оташ зад,

Кас чунин нолаи мурғони гирифта надид.

Ва чаноби файзмаоб ҳазрати Шероз Хоҷа Ҳофиз низ мефармоянд:

Ин чӣ шӯрест, ки дар даври қамар мебинам,

Ҳама офоқ пур аз фитнаву шар мебинам.

Ва низ бояд донист, ки аз бетобии мурғи зилзила дар қафас лутф надорад ва агар ватвот ҳам болу пар бичунбонад, қафас дар ҳаракат меояд. Дар ин ҷо лутфи савлат таъсири нолаи мурғ муддаои шоир аст” (5,86). Кори Мирзо Фохири Макин дар ин раванд аз рӯи алоқамандии ифодаҳои гӯшу чашм бо шунидану дидан сурат гирифтааст. Савдо ба ин масъала чунин ишора кардааст: “Чое, ки чашму гӯш аст бинӣ чаро набошад”(5,87). Як қисми мубоҳисоти Савдо ба шакли ҷамъбандии арабии калимаи форсӣ нигаронида шудаанд, ки ин равиш ҳам мучиби аз ҷониби Мирзо Фохири Макин писанд наомадани байти зерини тазкираи “Риёз-уш-шуаро”-и Ашраф Алихон, ки баргирифта аз сафинаи дастхатҳои Муҳаммад Алии Ҳазин мебошад, гардидааст. Дар байти мазкур шакли ҷамъбандии калимаи “тазйиб”, ки решаи асосии он вожаи форсии “зеб” ба шумор омадааст, боиси пархошу чадалҳои Мирзо Фохири Макин гардидааст:

“Яке шӯрида боғе дод тартиб,

Намудӣ аз раёҳин зебу тазйиб....

«Тазйиб» аз лафзи «зеб» зоҳиран баровардаанд. Чунончи мазиб ба маънии ороста меғӯянд. Ғофиланд, ки чун аслаш, ки зеб аст, лафзи форсӣ аст, мазиб ва тазйиб чӣ гуна дуруст бошад. Чунин лағзиш дар каломии ноогоҳон бисёр аст...» (5, 91). Савдо дар посух ба Мирзо Фохири Макин менависад: «Чун муаллифи тазкира навишта, ки аз баёзи дастхати Шайх Муҳаммад Алии Ҳазин ... дар ин сурат кинояи ноогоҳӣ ва беилмӣ ба тарафи шайх аст.... ва устодон аксар алфози форсиро муарраб намуда, дар ашъори худ овардаанд. Чунончи ҳаким Ҳоконӣ дар «Тухфат-ул-ироқайн» фармуда: «Зулхуршедайн шуд Хуросон».... ва маъахазо аҳли Араб ҳам аксар алфози Аҷамро муарраб намудаанд. Чунончи лафзи «бох» -и форсӣ аст. Инро муарраб намуда «мубахӣ» гуфтаанд ва «Ҳинд»-ро «Муҳаннад». Пас «зеб»-ро «тазйиб» қардан чӣ нуксон дорад?... ҳамчунон «музаллаф», ки асли моддааш «зулф» аст. Аз Амир Хусрав аст:

Мурон хат ба даври рухат саф кашидаанд,

Сад гуна ҷавр аз ту музаллаф кашидаанд» (5, 92).

Тавре ба мушоҳида расид зимни ироаи масъала як андоза баҳогузориҳо нисбати суҳанварони шибҳи қораи Ҳинд низ ба амал омадааст. Савдо дар рисолаи мазкур доир ба мавқеи Ҳазин ва Носир Алӣ баҳои баланд дода, эҳтиромоти хешро бо ифодаҳои «хубони рӯзгор», «абрӯи шуарои Ҳиндустон» ифода кардааст. Савдо пас аз бар шумурдани

хурдагириҳои Мирзо Фохири Макин дар бораи ӯ фикру мулоҳизаҳои алоҳида низ баён кардааст: «... возеҳ ва пайдост, ки илму фазл ва шеърро шоирии Мирзо Фохир бо илму фазл ва шеърро шоирии Мавлоно Файзӣ ва Мавлоно Назирӣ нисбати зарра ба офтоби дурахшон ва муносибати қатра ба дарёи бекарон ҳам надорад» (5, 104). Дар маҷмӯъ, фасли сеюми рисолаи мазкур, ки фарогирандаи байтҳои ислохнамудаи Мирзо Фохири Макин мебошад, як андоза масъалаҳоеро рӯшан менамояд, ки барои шинохти пояҳои асилаи шеъри форсӣ кӯмак менамоянд. Чунин равиш собит месозад, ки дар матн тазкираҳо баъзан ҳолатҳои тасарруфи матн низ дида мешаванд. Ҳарчанд бо назардошти зерини шубҳа қарор доштани мансубияти якҷанд байт ба суҳанварони форсӣ ҳолатҳои рад шудани онҳо ба қайд омадаанд, ки дуруст аст ва аксаран байтҳое, ки мавриди инқори Мирзо Фохири Макин қарор гирифтаанд, аз рӯи маҳдудаи фикрӣ ва дидгоҳҳои шахсӣ ба вучуд омадаанд, аз ин ҷиҳат, қобили қабули Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо ва Ашраф Алихон наафтадаанд. Бахши дигари рисолаи мазкур бевосита баррасии ашъори Мирзо Фохири Макин аз рӯи меъёрҳое, ки ӯ ашъори суҳанварони форсӣ тоҷикро мавриди санҷиш қарор додааст, мебошад. Бахши чоруми рисола “Дар баёни ашъори мутаарризи мирзои мазкур, яъне Фохири Макин” номгузори шуда, Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо дар шеъри Макин ҳолати байтпуркуниро бо истифодаи калимаҳои ноҷо, маънисозии ғалат, байтҳои бемаънӣ, тамсилҳои нодуруст, қорбасти бечои таъбирҳо ва ғ. ба қайд гирифта, дар баъзе маврид барои шарҳу тафсири шеъри Макин зарурати маънигузори баъзе калимаҳоро эҳсос намудааст. Масалан, вожаи “шуруъ” дар байти зер ноҷо қорбаст шуда, дар ин маврид муаллиф онро ҳамчун усули “байтпуркунӣ” доништааст:

«Шаҳодат аз кафи ӯ беҳтар аст бисмиллоҳ,

Кунад шуруъ ба чизе, ки беҳтаре донад.

Лафзи “шуруъ” дар байти сонӣ пур бечост. Қоре, ки тул бианҷомад, лафзи “шуруъ” истеъмом аст, дар ин мақом маҳз зоиҷ ва байтпуркун воқеъ шуда ва он ҳам бисёр ба берабӣ ва шаҳодати қоре аст, ки ба як зарби шамшер ва ғайра меанҷомад, сафқашӣ нест ва на ба ин тавр, ки маъшӯқ ошиқро гирифта ва ҳар рӯз ба як зарб ва як ҳарба азият расонад. Масалан, имрӯз ба ханҷар ва фардо ба тир ва пас фардо ба шамшер то шаҳид шавад ва агар шаҳодати ошиқ ба ин тавр бошад, лафзи шуруъ музоиқа надорад ба бисмиллоҳ» (5,115). Савдо истифодаи калимаи “шуруъ”-ро ҳангоми оғоз қардани амали давомдор зарур меҳисобат ва чун “бисмиллоҳ” ҳам вақти шуруи қор гуфта мешавад, дар як байт ин ду калима як вазифаро иҷро менамоянд ва ҳамчунин ба як маъно ду маротиба вожаи “беҳтар” қорбаст шудааст ва тақрори ин калима байтро аз нигоҳи ҳунари коста гардондааст.

Ҳамчунин Муҳаммад Рафеъи Савдо аз ҳаробии тасвири шоирона баъзе санъатҳоро ҷиҳати муассиртар баён қардани ин ҷанбаи масъала муқаррар кардааст, ки пазируфтанист:

“Аз офтобу аз бало фузунӣ.

Не, не ғалатам баробарӣ ту.

Ин қисм маънии шеърро тараққии маъкус меғоянд. Дар мисраи аввал маъшӯқро аз офат ва бало фузун қарор додаанд ва дар мисраи сонӣ баробар гуфта. Баъид аз гуфтугӯи шоирона” (5, 126). Аз лиҳози маънисозӣ ҳарчанд ҷанбаҳои ҳунари дида мешавад, ин амал ба дараҷаи қамолӣ суҳанварӣ нарасида, нуқс пайдо мекунад ва дур аз ҳунари шоирӣ қарор мегирад. Қорбасти нодурусти тамсил низ чандин маврид дар ин раванд ба қайд омадааст:

“Зинҳор ба он турраи ҷоду надиҳӣ дил,

К-аз дӯши ту ҳам мор чу Заҳҳок барояд.

Аз иборати шеър пайдост, ки зоҳиран Заҳҳок ба ҷодуи қасе дил дода буд, ки ба иллати ӯ мор аз дӯши ӯ баромад. Қатъи назар аз шеърро шоирӣ Мирзо муаррихи бебадаланд.

Заҳҳок кай ба турраи чодуи маҳвашон дил дода буд, ки иллоти мор баромадан бошад. Машхур аст, ки шайтон бар китфи ӯ бўса дода, ки ин бало бар ӯ нозил шуд. Тамсил назди огоҳон сухани дуруст нест.” (5,121). Муҳаммад Рафеъи Савдо дар мавриди қофиябандии шеъри Макин баъзе ҳолатҳоро ба қайд овардааст, ки ба таъбири худӣ ӯ ин усул танҳо “барои муруоти қофия” сурат гирифтааст. Чунончи:

«Гар бувад дастрасӣ мекашамат ман доман,
Гавҳари ашк ба по рехта доман-доман.

Пас аз ин матлаъ худ инсоф намоед, ки кашидани доман дол бар дӯстӣ аст ё душманӣ ва ин сухан мустаъмали забонҳост. Чунин озор ба касе набояд расонид, ки рӯзи маҳшар домангир мешавад. Агар ба ҷои душман дӯст мебуд, маънии мисраъи сонӣ ба мисраи аввалӣ марбут мешуд ва барои муруоти қофия шеъри берабте набояд гуфт» (5,128). Илова бар ин, бояд қайд кард, ки вожаи «мекашамат доман» шакли таҳфифшудаи «ман домани туро мекашам» буда, калимаи «ман» танҳо барои қофия истифода шудааст, агар «ман» аз матн бароварда шавад, маънӣ тағйир намеёбад. Тарзи сохтани калимаҳо низ яке аз масъалаҳои муҳими забонӣ дар шеър маҳсуб мешавад, ки Савдо ба он тавачҷӯх зоҳир кардааст. Масалан, доир ба калимаи «сурманок» дар байти

Агар фирефтаи он ду наргиси сияҳам,
Ки чашми доғи дилам сурманок мегадад.

менависад: ««Чашми сурманок» ҷое дида нашуда ва қиёс ҳамчунин маълум мешавад, ки нахоҳад (буд.—А.Р.), чаро ки ҳар кучо муддао ба ранг бошад, он ҷо чунин алфози мустаъмал сурмагун, нилгун, майгун ва лафзи «нок» дар мақоми сифат мегӯянд, чунончи ғамноку намнок ва оташноку ғабзнок ва чашми сурмаолуд ва сурмасо мустаъмали забонҳост» (5,126). Чунин масъалаҳои муҳими нақду сухансанҷӣ дар баҳши мазкур ҳангоми шарҳу тафсири ашъори Макин ва маънигузории калимаҳо ва таъбироти он рӯи кор омадааст ва Савдо ҳатто байтҳоро ба қайд овардааст, ки маънӣ надоранд. Равиши мазкур дар фасли панҷуми рисола, ки “Дар баёни ашъори мутаарризи мумиилайҳӣ, ки банда мувофиқи фаҳми худ дохил намудааст” номгузорӣ шудааст, идома пайдо карда, Савдо наздики 10 байти Макинро таҳрир сохта, ба ин васила дараҷаи сухансанҷиву суханшиносии ӯро ба намоиш гузоштааст. Агар Макин дар ислоҳи ашъори суханварони дигар як варианти ислоҳшудаи шеъри онҳоро пешниҳод карда бошад, Савдо ҳангоми аңҷоми чунин кор барои таҳрири як байти Макин ду варианти таҳрирнамудаашро пешниҳод мекунад. Чунончи:

«Ин замон дам аз муҳаббат мезанад он бевафо,
Зулми чархи дуну чаври толеи вожун гузашт.

Ҳар ду мисраъ муҳтоҷи ду мисраи дигаранд. Мувофиқи мисраи аввалӣ мисраи сонӣ чунин мебояд:

Ислоҳ:
Ин замон дам аз муҳаббат мезанад он бевафо,
Гашт чун реш аз хату он ҳам зи ҳад берун гузашт.

Ва мутобиқи мисраи дуввум мисраи аввалӣ чунин мебояст:

Ислоҳ:
Шукри Эзидро, ки ёр аз дӯстӣ дам мезанад,
Зулми чархи дуну чаври толеи вожун гузашт» (5, 135).

Ҳамин тариқ, рисолаи «Ибрат-ул-ғофилин»-и Мирзо Муҳаммад Рафеъи Савдо яке аз рисолаҳои ба шумор меравад, ки дар арзёбии шеваҳои дурусти шинохти шеъри форсӣ дар шибҳи қораи Ҳинд ва ба ин васила нишон додани мавқеи Мирзо Фоҳири Макин ҳамчун шоир ва мунаққиди ашъори намояндагони сабки ҳиндӣ ва дигар суханварони барҷастаи аҳди классикӣ нақши бориз гузоштааст. Мирзо Фоҳири Макин ба суханварони

сабки хиндӣ як андоза муҳолифат дошта бошад ҳам ашъори баррасинамудаи Савдо нишон медиҳад, ки ӯ яке аз намояндагони бараҷастаи сабки хиндӣ буда, дар ин мактаби суханварӣ парвариш ёфтааст. Ради ашъори шоироне чун Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ сабабҳои муҳкам надошта, таҳриротӣ вориднамудааш ба ашъори суханварони дигар на ин ки боиси афзоиши хусни суханварӣ гардидаанд, балки маънӣ ва мазмунӣ умумии шеъри гӯяндаро хароб кардаанд. Таклифу пешниҳодҳои Савдо дар ду фасли алоҳидаи рисола оид ба шеъри Мирзо Фоҳири Макин ҷолиб буда, барои суханварони имрӯз низ дар шеъру шоирӣ аҳамият доранд.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Абдуллоев Р.Х. Ду рисолаи нақди адабӣ дар сабки хиндӣ / Абдуллоев Р.Х. // Суханишиносӣ. Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. №2 – Душанбе: 2020.– С. 56-74.*
2. *Аҳмад, Зӯҳриддин. Нақди шеъри форсӣ дар Покистону Ҳинд / Аҳмад, Зӯҳриддин. – Исломобод, Маркази тадқиқоти форсии Эрон ва Покистон:1374.–145 с.*
3. *Ду рисола дар нақди адабӣ.Матни ду китоби нақди адабӣ таҳти унвонҳои «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод»-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар ва «Таъдиб-уз-зиндиқ фи такзиб-ил-Сиддиқ»-и Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ. Бо тасҳеҳ ва ҳавошиши Саид Ҳасани Аббос. – Деҳлӣ, 1998.–186 с.*
4. *Зарринқӯб Абдулҳусайн, Зарринқӯб Ҳамид. Нақди адабӣ: Ҷустуҷӯ дар усул ва равишҳо ва мабоҳиси наққодӣ бо баррасӣ дар таърихи нақд ва наққодон / Зарринқӯб Абдулҳусайн, Зарринқӯб Ҳамид.– Душанбе: Ирфон, 2017.– 712 с.*
5. *Савдо, Муҳаммад Рафеъ. Ибрат-ул-ғофиллин.Бо муқаддима, тасҳеҳ ва тааллиқоти Шариф Ҳусайни Қосимӣ. – Деҳлии Нав: Маркази таҳқиқоти форсӣ, 2011. – 192 с.*

Reference Literature:

1. *Abdulloev R.H. Two Treatises on Literary Criticism in Indian Style//Suhanshinosi (Evaluation of a Word). Scientific Journal Issued by the Institute of Language and Literature under the National Academy of Sciences of Tajikistan. – Dushanbe. 2020, №2. – pp. 56-74*
2. *Ahmad, Zuhuriddin. Criticism of Persian Verse in Pakistan and India. – Islamabad. The Center of Persian Researches of Iran and Pakistan. 1374 hijra. – 145 pp.*
3. *Two Treatises on Literary Criticism. The Texts of two Books on Literary Criticism under the Titles “Tahkik-us-sadod fi manzal-at-il-Ozod” by Mukhammad Siddik Suhanvar and “Tabib-uz-zindik-fi-takzib-il-Siddik” by Abdulkodir Mehrubon Avrangobodi. Recension and appendices by Said Hasan Abbos. – Dehli. 1988. – 186 pp.*
4. *Zarrinkub Abdulhusayn, Zarrinkub Hamid. The Research Concerning Principles and Methods of Criticism with a Resort to the History of Criticism and Critics. Dushanbe: Cognition. 2011. – 192pp.*
5. *Savdo, Mukhammad Rafe. Ibrat-ul-gifilin (Edification for Ignoramuses). Preface, recension and appendices by Sharif Husain Kosimi. – New Dehli: The Centre of Persian Studies. 2011. – 192pp.*